

Марина Хомич

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛЬСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1945-2015 РР.

У статті досліджено проблему надання правових підстав для функціонування Православної церкви в Польщі після закінчення Другої світової війни і до 2015 р.

Проаналізовано законодавчі акти, що регулювали діяльність релігійної організації в період існування Польської Народної Республіки. Розглянуто основні моменти узгодження та колізії юридичних норм Канонічного та Конституційного права в зазначений період.

Ключові слова: християнство, православ'я, Польська Автокефальна Православна Церква, правовий статус, закон.

Після Другої світової війни відбулися зміни в польському державно-політичному житті. До них вимушено пристосовувалася й Польська Автокефальна Православна Церква (далі – ПАПЦ). Водночас вона зазнала серйозних втрат. Нове державне розмежування позначилося на церковно-територіальній структурі. Трансфер населення вплинув також на географію конфесійної карти.

Підірваним виявився й авторитет її зверхника – митрополита Діонісія (Валединського) [2, с. 156-159]. Співпраця з попереднім політичним режимом викликала недовіру нової влади і загрожувала послабленню впливу діючих урядовців на свідомість вірян [14, с. 29]. Усунення ієрарха від керівництва одночасно з численними політичними трансформаціями позначилося на внутрішньому устрої Церкви, пріоритетах її зовнішніх взаємин.

У червні 1948 р. Собор єпископів ПАПЦ отримав другу [2, с. 157] у своїй історії автокефалію, але вже з рук московського патріарха [14, с. 29]. Таким чином, це зміцнило співпрацю урядів Польської Народної Республіки та Радянського союзу в релігійній сфері. Водночас слід констатувати, що автокефалія – не лише організаційна форма церковної інституції, але також визначення її правового статусу серед інших братніх церков. Це гарантія можливості прийняття важливих рішень без втручання сторонніх ієрархів, хоча й не забороняються канонічні та догматичні стосунки між ними [16, с. 257].

В історії взаємовідносин Церкви із суспільством можна виділити декілька найголовніших видів співіснування: зверхність Церкви над державою; зверхність держави над Церквою; коли Церква відділена від держави або існування на засадах рівності та взаємної незалежності одна від одної [16, с. 257]. Будь-яка з цих форм буде означати роль та місце, а значить і правовий статус, релігійної організації на території, об'єднаній політичною владою [16, с. 257]. Православна церква тяжіє до концепції «симфонії влад» [16, с. 257], яка полягає у співіснуванні двох влад, що не зливаються одна з одною, взаємодіють, але не прагнуть підпорядкувати одна одну [1, с. 52].

Таким чином, проблема вивчення правового статусу Православної церкви в Польщі після Другої світової війни важлива не лише з богословського погляду, але також з історичного. Актуальність випливає із того, що питання взаємовідносин Церкви і суспільства мало ряд історичних трансформацій, котрі важливо вивчити.

В історіографії проблема представлена працями П. Дердея [14], К. Урбана [19], М. Хомич [2]. Вони звернули увагу на історичну долю ПАПЦ у досліджуваний період. У свою чергу, доробки І. Бальжик [1], Т. Молдава [15] та Я. Матвіюка [16] стосувались юридичного аспекту проблеми й допомогли зрозуміти основні правові поняття та терміни.

З огляду на це метою нашої статті є вивчення особливостей правового положення ПАПЦ у період існування Польської Народної Республіки (далі – ПНР) та незалежної Польщі, а також дослідження її ролі в житті суспільства через аналіз нормативно-правових актів, що регулювали діяльність релігійних організацій у той час.

Наукова новизна полягає у висвітленні неопублікованих архівних документів із фондів Архіву Актів Нових (Варшава) та у використанні одночасно декількох підходів до вивчення питання

правових взаємовідносин між різними державними формами правління однієї країни та церковною інституцією, представленою переважно національними меншинами.

Джерельна база дослідження представлена двома видами матеріалів. Серед них архівні та опубліковані офіційні документи: розпорядження, затвердження, відписи Міністерства державного управління відділу віросповідань, звіти про стан стосунків між Церквою та суспільством, висвітлення основних засад релігійної політики польських урядів, а також Внутрішній статут ПАПЦ [3, s. 29–39].

Важливу юридичну інформацію взято з періодичного видання «Dziennik Ustaw» [11–13; 17, 18; 20–22], на сторінках якого наведена база нормативно-правових актів Польщі.

Ситуація щодо правового врегулювання ПАПЦ після Другої світової війни особливо не змінилась. Юридичну силу зберігав «Декрет президента Польської Республіки щодо взаємовідносин між народом і Польською Автокефальною Православною Церквою» від 18 листопада 1938 р. [11, s. 1317]. У документі йшлося про те, що ПАПЦ у канонічних та догматичних справах дотримується єдності із Вселенською Православною Церквою, але не підтримує будь-якого впливу з боку духовної чи світської влади з-поза меж держави. У своїй діяльності опирається на власний Внутрішній Статут і розпорядження, котрі не суперечать конституційним законам [11, s. 1317].

Органом, що регулював церковні справи був Всезагальний Собор, до складу якого входили єпископи, духівники та вірні. У його компетенції лежала пропозиція кандидатури митрополита. Остаточне рішення приймалося тільки після узгодження з Міністрами віросповідань і публічної освіти на підставі розпорядження президента [11, s. 1318].

Православні священнослужителі зобов'язувались під час богослужінь молитися за благополуччя Польської Республіки та її очільника, проводити урочисті Літургії в державні свята, благословляючи президента, уряд та військо [11, s. 1318]. Після цього звучав молитовний гімн «Воїє соь Polskk», відома римо-католицька релігійна пісня, котра після отримання Польщею незалежності в 1918 р. конкурувала з Мазуркою Домбровського, щоб стати основною національною мелодією. Таким чином, ПАПЦ вже не вважалась конфесією національних меншин. У Декреті наголошувалось на її приналежності до держави, у якій православні віряни – передусім поляки.

Специфічні політичні обставини 1944-1945 рр. спровокували перегляд законодавчої бази у релігійному питанні, але суттєвих змін внесено не було. У постановах «Положення щодо впровадження сімейного права» від 25 вересня 1945 р. [12, s. 404] та «Положення щодо впровадження права актів цивільного стану» від 25 вересня 1945 р. [13, s. 417] Рада Міністрів та Президія Державної Національної Ради ухвалили вважати чинним «Декрет президента Польської Республіки щодо взаємовідносин між народом і Польською Автокефальною Православною Церквою» від 18 листопада 1938 р.

Конституція ПНР, прийнята 22 липня 1952 р., гарантувала громадянам свободу совісті та віросповідання [15, s. 184–207]. Релігійні організації могли вільно проводити свою діяльність. Участь у будь-яких обрядах чи зібраннях дозволялась лише за власним бажанням, без примусу та агітації, зловживання правами та свободами совісті в корисних цілях карались законом [4, s. 1].

Кожен мав право на популяризацію своєї віри чи релігійних переконань у формі молитов, демонстрації обрядів, навчань і практик. Ці гарантії не втрачали своєї чинності навіть під час військового, надзвичайного стану чи в період війни [5, s. 65].

Церква, згідно з Конституцією, залишалась відділеною від держави. Це означало, що урядовий апарат не містив у собі теологічних елементів, а релігійні інституції не були суб'єктами виконавчої влади [5, s. 66]. Проте у світських та духовних очільників існувала спільна мета – добробут суспільства. Без визнання рівності всіх конфесійних організацій, як вони вважали, неможливо забезпечити свободу віросповідання, а значить і досягнути загального соціального блага [5, s. 66]. Попри такі конституційні норми ПАПЦ все більше потрапляла в залежність та контроль із боку Міністерства віросповідань [14, s. 31].

Для врегулювання взаємовідносин між урядовими структурами та релігійними організаціями в правовому контексті було розроблено низку юридичних документів. Так, 2 грудня 1958 р. набрав чинності «Закон про зміну положень щодо актів цивільного стану», який зобов'язував священнослужителя звершувати Таїнство Вінчання лише після надання офіційного документа про одруження [6, s. 15].

31 січня 1959 р. прийняли нові законодавчі норми щодо правил поховання та різновидів цвинтарів [19, s. 58]. Зазначалось, якщо в місцевостях, де немає комунальних кладовищ, а лише

спеціальні для поховання осіб певної конфесії, помирає людина, не повинно бути різниці, до якої релігійної інституції вона належала (або не належала до жодної). Її зобов'язані поховати згідно із загальною чергою, а не на дискримінаційному місці (біля огорожі). Не можна було забороняти здійснювати відповідні регулярні обряди над могилою та встановлювати різного роду надгробки [6, s. 16].

Для реалізації права на релігійні зібрання існували певні юридичні формальності, зафіксовані в доповненому та оновленому «Положенні про зібрання», що набуло чинності від 29 квітня 1962 р. Законними вважались збори людей на богослужіннях, месмах, інших релігійних обрядах, якщо вони проводились легальною організацією чи інституцією в храмі, каплиці або спеціальному приміщенні для молитви. Заборонялось проводити реколекції, публічні бесіди, лекції в келіях та інших приміщеннях монастиря [6, s. 17].

Найвагомішим досягненням керівництва ПАПЦ в правовій сфері за період існування ПНР вважається видання нового Внутрішнього статуту. Робота над його проектом розпочалась у кінці 1960-х рр. і вже 26 лютого 1970 р. набув чинності перероблений та вдосконалений, згідно з тогочасними політичними умовами, текст [14, s. 31].

У представленому для Міністерства віросповідань документі, зокрема в чорновому варіанті, йшлося навіть про зміну офіційної назви Церкви. Замість «Польської Автокефальної Православної Церкви» пропонували використовувати «Православна Автокефальна Церква в Польській Народній Республіці» [7, s. 60]. Таке нововведення відхилили через те, що воно акцентувало увагу на політичній приналежності та робило конфесію прерогативою національних меншин, а не поляків [7, s. 60].

Суттєві трансформації зазнав керівний апарат Церкви. Статут вводив новий орган – Митрополічу Раду. Вона була колегіальною організацією. Основні функції зводились до надання допомоги митрополитові в управлінні адміністративно-господарською сферою [8, s. 7]. До неї входили: митрополит як очільник, 12 радників (9 духівників та 3 світських осіб), 4 заступники радників (2 духівників і 2 світських осіб) [8, s. 7].

Затвердження Внутрішнього статуту ПАПЦ зі збереженням її офіційної назви було вагомою подією й означало закріплення рівноправ'я між поляком римо-католиком та поляком православним на законодавчому рівні. Документ також зафіксував остаточний єпархіально-парафіяльний поділ Церкви, що зберігся до 1983 р. без масштабних змін, процес навчання релігії, особливості місіонерської діяльності та господарські питання [8, s. 9].

Нова редакція Конституції ПНР 1976 р. не внесла суттєвих змін у розділ про права та свободи громадянина. Тому надалі дозволялось утворювати релігійні організації, належати до вже створених, вільно обирати віросповідання, брати участь в обрядах, пропагувати свої погляди [9, s. 31].

У 1989 р. прискорився процес падіння комуністичної системи в країнах Центрально-Східної Європи, що призвело до суттєвих трансформацій у політичному житті. Не минули ці зміни й Польщу. Влада ПНР, спостерігаючи стрімкий поворот найважливіших суспільних векторів, змушена була вдатися до реформ [14, s. 32].

Декларація свободи совісті та віросповідання, прийнята 17 травня 1989 р. гарантувала не лише загальні права вибору релігійних переконань кожному громадянину [10, s. 2], але й стала ґрунтовною для прийняття «Закону про взаємовідносини Римо-Католицької Церкви та держави». ПАПЦ теж була зацікавлена в подібному врегулюванні стосунків зі світською владою, адже прагнула унормувати внутрішню ситуацію та укріпити власні позиції [14, s. 37].

Робота над «Постановою про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою» тривала близько року. Найскладніше було написати четвертий розділ, що містив інформацію про майнові права, адже суперечки за окремі сакральні об'єкти так і залишились не вирішеними [14, s. 38].

Розгляд цього документа в Сеймі тривав два роки. Не вдалось уникнути конфліктів із представниками Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков. Попри це, 23 травня 1991 р. «Постанову» прийняли. За неї проголосували 169 осіб, проти – 18, а 60 утрималось [14, s. 44]. Вона набрала чинності від 4 липня 1991 р.

Аналізуючи прийнятий Закон, варто опиратись на діючу Конституцію Польщі, прийняту 2 квітня 1997 р. [14, s. 55]. Взаємовідносинам держави і Церкви присвячений її 25 параграф, зокрема пункти 1, 2, 3, 5. У них ідеться про те, що будь-які релігійні організації в державі є рівноправними, отже, не можна говорити про конкретну пріоритетну конфесію (пункт №1), світська

влада не може втручатись у право громадян вільно обирати віросповідання та публічно його декларувати (пункт № 2). Кожна Церква чи релігійна організація має свої автономні права, у визначених урядом межах. Це також стосується міжконфесійних відносин. Якщо співпраця між такими організаціями необхідна для забезпечення добробуту суспільства, то її слід здійснювати (пункт № 3). Для повноцінного функціонування та взаємовигідних відносин між народом та релігійними організаціями (не Римо-Католицькими) запропоновано прийняття певних угод, які б давали обом бокам гарантії, зафіксовані на законодавчому рівні (пункт № 5).

«Постанова про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою», що набрала чинності від 4 липня 1991 р. містить юридичні підстави функціонування інституції в Польській Республіці. Щодо внутрішніх правових норм, то вони висвітлені у Внутрішньому статуті ПАПЦ від 10 лютого 1995 р.

Перший параграф «Постанови» зафіксував факт, що Православна церква в Польщі є частиною Вселенської православної церкви та зберігає з нею єдність у канонічних та догматичних справах. Ідентичним є розділ «Статуту». Далі йдеться про те, що ПАПЦ у внутрішній діяльності користується власним правом, вільно розпоряджається наданими гарантіями та юрисдикцією [20, s. 846].

Протягом 1990-х та на початку 2000-х років діяльність ПАПЦ забезпечувала низка нормативно-правових актів. Серед них, Декларація гарантії свободи совісті та релігії [21, s. 470–475] (набрав чинності 23.05.1989 р., зі змінами 05.07.1990; 28.07.1990; 23.11.1990; 07.09.1991; 29.12.1992; 26.06.1997; 30.08.2002; 28.11.2003; 19.03.2004; 30.04.2004; 28.07.2005. Від 16.11.2005 р. відбулося оголошення тексту акта маршалом Сейму) [17, s. 1–4], Закон про соціальне забезпечення духовенства (термін дії 01.07.1989 – 01.01.2003) [22, s. 476–480], Розпорядження Міністра внутрішніх справ та адміністрації про детальні засади систематизації актів цивільного стану, способи ведення книг цивільного стану, їх контролю, зберігання, забезпечення, а також зразків актів цивільного стану, копій, виписок, довідок і протоколів (термін дії 15.11.1998 – 01.03.2015) [18, s. 4826–4846] та інші документи, що регулювали взаємодію, права та обов'язки офіційно зареєстрованих релігійних спільнот та організацій.

Органом контролю над діяльністю Православної церкви в Польщі є Міністерство внутрішніх справ та адміністрації, зокрема департамент віросповідань. До його компетенції належить ревізія церковного фонду, вирішення майнових питань, підготовка проектів нормативно-правових актів, підтримка контактів із вищою церковною ієрархією [16, s. 274].

Крім того, згідно із нормами польського законодавства, з метою захисту громадянських прав та протидії вчиненню злочинів, над функціонуванням ПАПЦ, здійснюють нагляд органи Прокуратури [16, s. 275].

Отже, Польська Автокефальна Православна Церква – офіційна легітимна релігійна організація, діяльність якої на цей час регулює низка спеціальних нормативно-правових актів. Право вірян належати до православної конфесії також гарантується Конституцією Польщі.

У період існування ПНР функціонування ПАПЦ підлягало прискіпливому контролю з боку урядових організацій. Проте Церква у своїй діяльності, у першу чергу, опиралась на власний «Внутрішній Статут». Погодження Канонічного та Конституційного права було та залишається необхідною умовою для забезпечення нормальної життєдіяльності демократичного суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бальжик І. Світська та церковна влада в концепції «симфонія влад» / Ірена Бальжик // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 51–54.
2. Хомич М. Діонісій (Валединський) і його заходи щодо відновлення Української Автокефальної Православної Церкви у 1941-1944 рр. / Марина Хомич // Збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво»: тези доп. – Львів, 2014. – С. 156-159.
3. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/219, s. 29-39.
4. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 136/140, s. 1.
5. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 136/122, s. 65.
6. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 127/15, s. 15.
7. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 131/391, s. 60.
8. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/202, s. 7.
9. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 136/558, s. 31.
10. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 136/147, s. 2.

11. Dekret prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dziennik Ustaw. – 1938. – № 88. – S. 1317–1326.
12. Dekret z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie // Dziennik Ustaw. – 1945. – № 48. – S. 404–407.
13. Dekret z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego // Dziennik Ustaw. – 1945. – № 48. – S. 417–424.
14. Derdej P. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej / Piotr Derdej. – Warszawa ; Białystok, 2005, 149 s.
15. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. / Tadeusz Moidawa // Konstytucje polskie 1918 – 1998. – Warszawa, 1999, 268 s.
16. Matwiejuk J. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego / Jarosław Matwiejuk // Elpis. Czasopismo teologiczne katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku. – 1999. – R I, Z. 1. – S. 257–276.
17. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania // Dziennik Ustaw. – 2005. – № 231. – 23 s.
18. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczenia oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisyw, zaświadczeń i protokołów // Dziennik Ustaw. – 1998. – № 136. – S. 4826–4846.
19. Urban K. Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970 / Kazimierz Urban. – Kraków, 1992, 195 s.
20. Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dziennik Ustaw. – 1991. – № 66. – S. 846-852.
21. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania // Dziennik Ustaw. – 1989. – № 29. – S. 470–475.
22. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu społecznym duchownych // Dziennik Ustaw. – 1989. – № 29. – S. 476–480.

Стаття надійшла до редколегії 11.01.2016.

Марина Хомич

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПОЛЬСКОЙ АВТОКЕФАЛЬНОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В 1945-2015 ГГ.

В статье исследовано проблему правовых оснований для функционирования Православной церкви в Польше после окончания Второй мировой войны и к 2015 году. Проанализированы законодательные акты, которые регулировали деятельность религиозной организации во время существования Польской Народной Республики. Рассмотрены главные моменты согласований и коллизий юридических норм Канонического и Конституционного права в изучаемый период.

Ключевые слова: христианство, православие, Польская Автокефальная Православная Церковь, правовой статус, закон.

Maryna Khomych

THE LEGAL STATUS OF THE POLISH AUTOCEPHALOUS ORTHODOX CHURCH IN THE 1945-2015 YEARS

In the article investigated the problem of providing a legal basis for the functioning of the Orthodox Church in Poland after the Second World War to 2015. Legislation governing the activities of religious organizations in the period of the Polish People's Republic is analyzed in the article. Also in this research we have been considering the main points of conflict and harmonization of legal norms of the Canon and the Constitutional Law in this period.

After the Second World War there have been changes in the Polish public and political life. The Orthodox Church was forced to adapt to such circumstances. Simultaneously, it suffered serious losses.

The new state demarcation impact on church-territorial structure and shuttle population also influenced the geography confession. Head of Church authority has been undermined and this affected the internal structure and priorities of the external actions.

Key worlds: Christianity, orthodoxy, the Polish Autocephalous Orthodox Church, legal status, law.